

بررسی ویژگی‌ها و زیبایی‌شناسی
منبر مشکول، شاهکار هنرهای چوبی
جهان اسلام

نمای نزدیک قسمتی از کتیبه و
تاریخ ساخت منبر مشکول به سال
۵۴۱ قمری بر می گردد. ماخذ:
نگارندگان

بررسی ویژگی‌ها و زیبایی‌شناسی منبر مشکول، شاهکار هنرهای چوبی جهان اسلام

مصطفی ملکی گلندوز* میرروح‌الله محمدی**

تاریخ دریافت مقاله : ۹۱/۳/۱۱

تاریخ پذیرش مقاله : ۹۱/۸/۱۱

چکیده

منابر چوبی از مهم‌ترین آثار دوران اسلامی در ایران‌اند که خلایقیت‌ها، نوآوری‌ها و زیبایی‌های هنر کار با چوب را به نمایش می‌گذارند. هنرمندان ایرانی با دستیابی به ویژگی‌ها و خواص متفاوت گونه‌های مختلف به بهترین نحو ممکن از چوب در خلق آثار گوناگون بهره جستند. تلفیق توانایی آن‌ها با خلایقیت‌های بصری نظیر تعادل، تناسب، توازن و تقارن، منجر به خلق برخی شاهکارهای هنری شده که یکی از آن‌ها منبر مشکول است. قطعات این منبر از مرغوب‌ترین چوب‌ها به صورت اتصال «فاق و زیانه» بدون چسب و میخ ساخته شده است. در چارچوب اصلی گره‌چینی، شباک‌کاری و در پایه‌های منبر با خط کوفی ساده، تزیینی و مشجری نوشته‌هایی از آیات قرآنی و اطلاعاتی درباره نام سازنده، کاتب، حامی، تاریخ ساخت و قطعه شعری فارسی با خط کوفی کنده‌کاری شده است. این پژوهش می‌کوشد با جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و مشاهده مستقیم به بیان خصوصیات و ارزش‌های این اثر بپردازد. چنان‌که این تحقیق نتیجه می‌گیرد، منبر مشکول از ویژگی‌های فنی و زیبایی‌شناسی ارزشمندی برخوردار است که می‌تواند الگویی مناسب برای هنرمندان و پژوهشگران به هنرهای چوبی در دوره معاصر باشد.

واژگان کلیدی

هنر اسلامی، دوره سلجوقی، منبر، مشکول، کتیبه کوفی.

* کارشناس ارشد صنایع چوب، مدرس گروه علوم صنایع چوب و کاغذ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، شهر خلخال، استان اردبیل. (مسئول مکاتبات)
Email: maleky.mostafa@gmail.com

** کارشناس ارشد باستان‌شناسی، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان اردبیل، شهر اردبیل، استان اردبیل.
Email: mirrouhollah@gmail.com

مقدمه

چوب، در شمار فراوان‌ترین مواد موجود در طبیعت، از دیرباز برای ساخت ابزار و وسایل مورد نیاز بشر کاربرد بسیار داشته است. در دوران اسلامی، هنرمندان ماهر با دستیابی به ویژگی‌های گونه‌های مختلف چوب از آن در خلق آثار گوناگون به‌نحو مطلوب بهره جستند. با این‌همه، به‌سبب آسیب‌پذیری چوب در مقابل تهدیدهای محیطی و انسانی مانند رطوبت، دما، عوامل بیولوژیکی، آتش سوزی و دستبرد، نمونه‌های انگشت‌شماری از آثار چوبی، به‌ویژه منابر، برجای مانده است.

منبر مشکول یکی از آثار برجای‌مانده از قرون میانی اسلامی است که در وضعیت نسبتاً سالم قرار دارد و به‌لحاظ کیفیت تزیینات و کتیبه‌هایش منحصر به فرد است. این منبر در نهایت دقت و استادی ساخته شده است. در اتصالات و ترکیب قطعات گره‌چینی آن هیچ درزی مشاهده نمی‌شود و قطعات با اتصال «فاق و زبانه» و «کنج‌شکاف» بدون چسب به هم متصل‌اند. حال، این پرسش مطرح است که منبر مشکول چه ویژگی‌های فنی و زیبایی‌شناختی دارد که آن را با نمونه‌های منابر موجود هم‌دوره خود متفاوت می‌سازد.

در خصوص منابر دوره سلجوقی پژوهش‌هایی انجام پذیرفته است (نک. مهرپویا، ۱۳۷۶؛ خوانساری ایبانه، ۱۳۷۸؛ بازورث و دیگران، ۱۳۸۰؛ گرگویی، ۱۳۸۲)، اما درباره منبر مشکول تحقیقی صورت نگرفته و صرفاً به توصیفی کوتاه و ناقص از آن بسنده شده است. برای نمونه، در کتاب *خلخال* و مشاهیر در ذیل منبر مشکول چنین آمده است: منبر مشکول دارای چهار پله به ابعاد تقریبی ۲×۲ به رنگ قهوه‌ای تیره است و تاریخ ساخت آن دقیقاً معلوم نیست. بعضی از کارشناسان چوب آن را از چوب آبنوس و تاریخش را به دوره سلجوقیان نسبت می‌دهند (نقیب، ۱۳۷۸: ۳۰۰).

این مقاله می‌کوشد با معرفی ویژگی‌های این اثر ارزشمند تاریخی و هنری ضرورت توجه محققان و مسئولان به حفظ آن را روشن سازد و همچنین تأثیر متقابل فرهنگ و تفکر اسلامی و ایرانی را در خلق آثار هنری نشان دهد. این مقاله به‌روش توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته و اطلاعات آن بامشاهدات مستقیم و کتابخانه‌ای به دست آمده است. مقدمات و پرونده ثبتی این اثر توسط نگارندگان، زیر نظر سازمان میراث فرهنگی در آثار تاریخی ملی ایران فراهم شده به‌زودی ثبت ملی می‌شود.

منبر در جهان اسلام

منابر چوبی یکی از مهم‌ترین آثار دوران اسلامی در ایران‌اند که خلاقیت‌ها، نوآوری‌ها و زیبایی‌های هنر کار با چوب را به نمایش می‌گذارند. صنعت‌گران مسلمان در تمامی زمینه‌ها تلاش می‌کردند تا با پیروی از شیوه زندگی پیامبر اکرم (ص) به آفرینش آثار بپردازند، چنان‌که خانه پیامبر سرمشق و الگوی معماران در ساخت مساجد شد

تصویر ۱- نقشه و موقعیت جغرافیایی محل مطالعه تحقیق، روستای مشکول مأخذ: سایت استانداری اردبیل

(هیلن براند: ۱۳۸۶: ۷۰). مورخان و جغرافی‌نویسان مسلمان، بنا به روایتی از ابوبکر بن عبدالله، اشاره کرده‌اند که پیامبر اکرم (ص) پیش از تهیه منبر به تنه درخت خرمايي (معروف به استوانه حنانه) که در بنای مسجد کار گذاشته شده بود تکیه می‌داد. این رسته اولین منبر چوبی را با سه پله معرفی می‌کند (ابن رسته، ۱۳۶۵: ۷۶) و بیهقی آن را با دو پله و جایگاهی برای نشستن توصیف می‌کند که در سال هشتم هجری با چوب جنگلی ساخته شد (بیهقی، ۱۳۸۲: ج ۲، ۱۹۶).

اولین منبر مورد استفاده پیامبر (ص) نیز راهنمای پیشه‌وران در ساخت منابر شد (نجفی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۰). در *المعالم الاثیره*، اولین منبر پیامبر اکرم (ص) با چوب درخت گزغابه ذکر شده است (شراب، ۱۳۸۳: ۱۸۲) که ارتفاع آن ۲ ذرع و عرض آن ۱ ذرع بود (نجفی، ۱۳۸۶: ۹۱). این منبر سه‌پله‌ای را یکی از نجاران مروان اموی به نه پله ارتقا داد. گفته‌اند این منبر بر سکویی مرمین قرار داشت و ارتفاع آن را به‌طور اغراق آمیزی از کف تا فراز ۷ ذرع (۷۲۸ سانتی‌متر) ذکر کرده‌اند (نجفی، ۱۳۸۶: ۹۰).

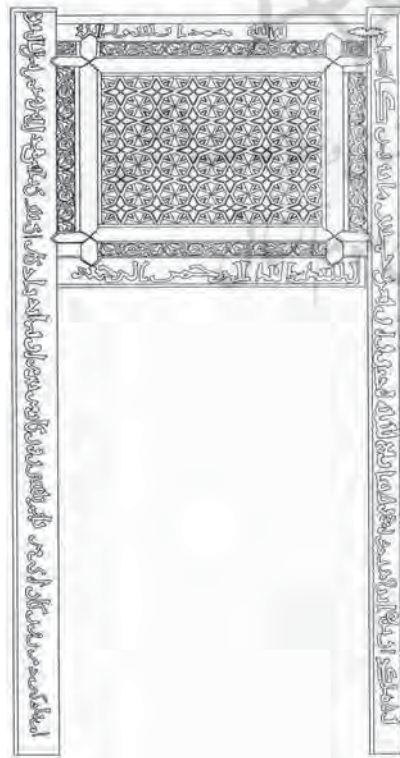
مروان با استفاده از میخ‌های فلزی منبر پیامبر را به منبر جدید متصل ساخت و در زمان خلفای عباسی، به‌خصوص خلیفه سوم مهدی عباسی، تلاش بسیاری صورت گرفت تا منبر پیامبر از اضافات دوران اموی جدا شود، اما این تصمیم به‌علت ترس از آسیب‌دیدگی منبر عملی نشد. ظاهراً منبر پیامبر تا قرن ششم هجری موجود بود. بعد از این

تصویر ۳- نمایی نزدیک از تزیینات گره چینی، کنده‌کاری و مشبک سمت راست منبر مشکول، مأخذ: همان

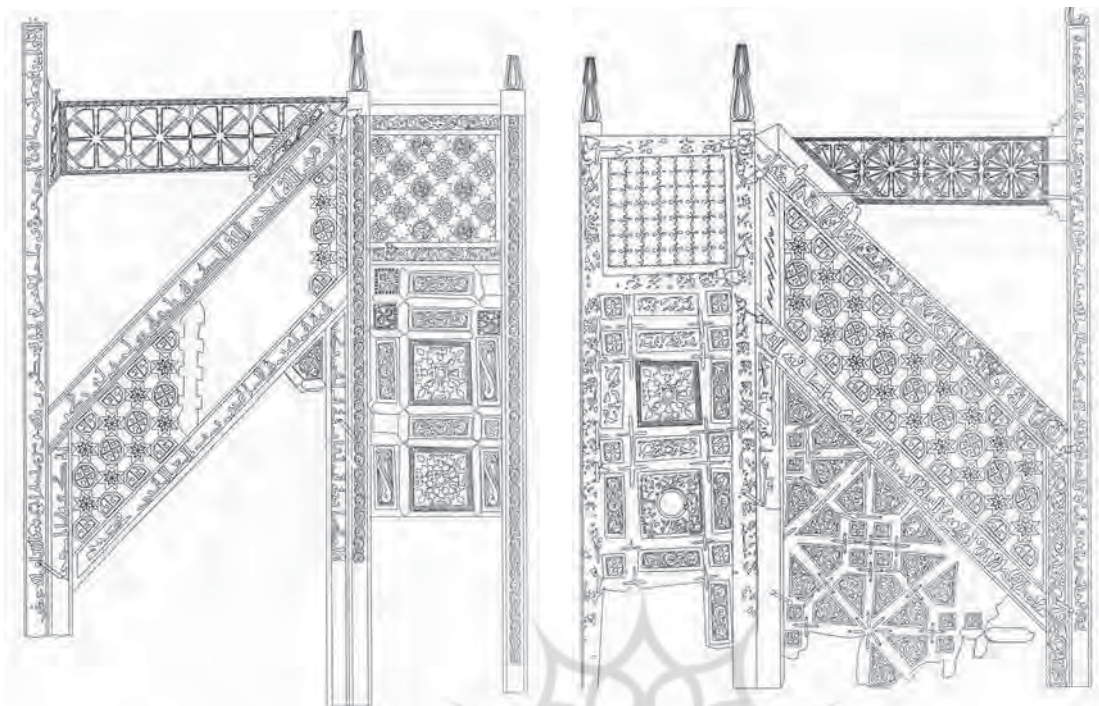
تصویر ۲- نمای سمت راست منبر مشکول، مأخذ: همان

تصویر ۴- طرح سردر منبر مشکول مأخذ: همان

تاریخ، از بقایای چوب منبر اصلی برای تبرک شانه‌هایی ساختند و تعدادی از قطعات آن را نیز با چوب آبنوس پوشانده یا روکش کردند (نجفی، ۱۳۸۶: ۹۲). از دیگر منبرهای صدر اسلام منبر مسجد جامع قیروان متعلق به دوره اموی است که قطعاتی از آن در موزه قاهره نگهداری می‌شود (هیلن براند، ۱۳۸۶: ۸۵). منبر مسجد جامع ابیانه با تاریخ ۴۶۶ق مربوط به دوره سلجوقی (خوانساری ابیانه، ۱۳۷۸: ۲۲۲) قدیمی‌ترین منبر موجود در ایران است. البته این منبر بر تکیه‌گاه مسند و پله سوم دو تاریخ دیگر به سال‌های ۱۰۰۹ق و ۱۳۱۰ق دارد (ملازاده، ۱۳۸۹: ۵۸).

به نظر می‌رسد از منبر دوره سلجوقی تنها قطعاتی باقی مانده و در دوره صفوی در منبر تازه تأسیس به کار رفته و همین منبر در دوره قاجار نیز مرمت اساسی شده است. منبر نورالدین در مسجد القصری (۵۶۴ق/۱۱۶۸م) یکی از زیباترین منبرهای منبت‌کاری شده محسوب می‌شود که از چوب آبنوس بود و در ساخت آن از عاج استفاده شد (هیلن براند، ۱۳۸۶: ۸۶). متأسفانه این منبر در آتش‌سوزی سال ۱۹۶۹م از بین رفت و در سال ۱۹۸۲م به جای آن منبر جدیدی بر اساس طرح منبر قدیمی ساخته شد. در موزه متروپولیتن، قطعاتی از منبر چوبی با تاریخ ۵۴۶ق نگهداری می‌شود که دارای طرح‌های گیاهی، کتیبه کوفی، طرح نخل، نام وقف‌کننده و تاریخ ساخت است (مهرپویا، ۱۳۷۶: ۲۰۰).

تصویر ۵- طرح نمای چپ و تزیینات و گره چینی منبر مشکول مأخذ: همان
تصویر ۶- طرح نمای سمت راست منبر مشکول مأخذ: همان

مسجد بزرگ سیرت و ملطیه، و منبر ارسلان خان جامعی و قزل‌بیگ جامعی در آنکارا به سال ۶۸۹ق و ۶۹۹ق. همچنین، منبر مسجد جامع دیوریقی به سال ۶۳۸ق که هنرمند معروف احمد بن ابراهیم تفلیسی آن را ساخته یکی از زیباترین منابر برجای مانده در آناتولی است (بازورث، ۱۳۸۰: ۱۸۸).

با این‌همه، منبر مسجد اعظم آق‌سرای که به دست نوشتگین جمالی ساخته شده و برخی تاریخ ساخت آن را قبل از ۵۵۰ق و در زمان مسعود اول و قلیچ‌ارسلان دوم ذکر می‌کنند در ردیف کهن‌ترین منابر شناخته شده سلجوقیان در آناتولی قرار دارد (بازورث، ۱۳۸۰: ۸-۱۸۷).

در مسجد سلیمیة ادرنه منبر بسیار زیبایی مربوط به قرن نهم هجری وجود دارد که کنده‌کاری‌های گیاهی فوق‌العاده‌ای دارد، ولی برخلاف منابر دیگر جنس آن از سنگ مرمر است (Riefstahl, 1930: 31).

در سال ۶۵۶ق، ملک مظفر شمس‌الدین یوسف، از امرای یمن، در سال ۶۶۵ق ظاهر رکن‌الدین بیبرس از امرای ایوبی، در سال ۷۹۷ق الظاهر سیف‌الدین برقوق، در سال ۸۲۰ق مؤید شیخ، در سال ۸۸۸ق اشرف قایتابای و در سال ۹۸۸ق سلطان مراد سوم عثمانی منبرهایی ساختند و برای جایگزینی منبر پیامبر (ص) به مسجد النبی اهدا کردند (نجفی، ۱۳۸۶: ۹۲).

منبر مشکول و موقعیت جغرافیایی آن

منبر مشکول در مسجد روستای مشکول واقع در بخش فیروز شهرستان کوثر از توابع استان اردبیل قرار

این اثر به لحاظ نوع خط یا نوع تزیینات و نحوه اجرای آن‌ها و همچنین به لحاظ اسامی ذکر شده در کتیبه و، مهم‌تر از همه، ذکر تاریخ ساخت قابل تحلیل و بررسی است (گرگویی، ۱۳۸۲: ۲۰۵-۲۰۱). در ایران، از دوره ایلخانی منبر چوبی نفیسی شناسایی شده که در مسجد جامع نائین قرار دارد (مهرپویا، ۱۳۷۶: ۲۰۰). این منبر از شاهکارهای منبت‌کاری محسوب می‌شود و بیانگر ذوق و خلاقیت هنرمندان ایرانی در قرون گذشته است. روی منبر، کتیبه‌ای به خط نسخ بسیار زیبا با تاریخ ۷۱۱ق در زمینه شاخ و برگ کنده‌کاری شده است و نشان می‌دهد که منبر در قرن هشتم هجری به مجموعه بنا اضافه شده است. در کتیبه نام واقف منبر جلال‌الدین ملک‌التجار ذکر شده است. منبر مسجد جامع روستای سوریان در بوانات فارس مهم‌ترین اثر چوبی با گره‌چینی، مشبک و منبت‌کاری از دوران تیموری است که در موزه ملی نگهداری می‌شود.

این منبر به تاریخ ۷۷۱ق و به دستور خواجه مظفرالملک ساخته شده و دارای کتیبه‌هایی از قرآن کریم (آیه‌الکرسی)، تاریخ ساخت، نام سازنده و سفارش‌دهنده منبر است (ساریخانی، ۱۳۸۴: ۲-۶۲). از مهم‌ترین منابر صفوی منبر چوبی منبت‌کاری شده مسجد جامع اقلید در استان فارس است که دارای کتیبه‌ای به تاریخ ۱۰۰۸ق است.

گذشته از ایران، در آسیای صغیر نیز منبرهای چوبی متعددی شناسایی و بررسی شده است، از جمله: منبری از دوره سلجوقی به تاریخ ۵۵۰ق در مسجد قدیمی شهر قونیه، منابر چوبی متعلق به سال‌های ۶۱۱ق و ۶۲۱ق در

تصویر ۷- کتیبه‌ای از منبر مسجد جامع ندوشن، به رقم ۵۴۶ق، موزه متروپولیتن، شماره دسترسی: ۲.۱۵۰.۳۴ مأخذ: www.metmuseum.org

دارد. با این وصف، منبر مشکول، به مرمت و اقدامات حفاظتی نیازی عاجل دارد، چراکه با تداوم وضع موجود قطعات بیشتری از آن جدا شده و همچنین تخریب پایه‌های آسیب‌دیده با سرعت بیشتری ادامه خواهد یافت. از دیگر سو، مرمت‌های غیراصولی انجام‌گرفته مانند استفاده از میخ‌های فلزی، بست‌های آهنی و چوب تبریزی^۱ آسیب‌دیدگی منبر را تسریع بخشیده است. آخرین عامل تهدیدزای منبر مکان و نحوه نگهداری آن است. مسجد روستای مشکول گذشته از مشکل امنیتی و حفاظتی به سبب نداشتن سیستم کنترلی عوامل مخرب‌زای چوب مانند دما و رطوبت و نیز مراجعه متعدد اهالی منطقه برای نذر و نیاز^۲، نمی‌تواند محل مناسبی برای نگهداری باشد.

ویژگی‌های فیزیکی و ظاهری منبر

منبر مشکول در وضعیت فعلی به طول ۱۸۴ سانتی‌متر، عرض ۱۱۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۲۲۶ سانتی‌متر است و دارای تزیینات هندسی و گیاهی و کتیبه‌های کوفی است (تصویر ۲). بیشتر قسمت‌های آن تا به امروز از گزند حوادث سالم باقی مانده است. این منبر جزو منبرهایی است که در ورودی با چهار پله و مسندگاه دارد و با چوب گردو ساخته شده است.

در ساخت آن، هیچ‌گونه اتصالات فلزی به کار نرفته و تمامی قطعات آن با تکنیک فاق و زبانه بدون چسب چفت و بست شده است. طبق بررسی‌های نگارندگان، منبر مشکول به صورت تقریبی از ۵۱۰ قطعه چوب ساخته شده که ۲۶۵ قطعه از آن موجود است.^۱

دارد (تصویر ۱) و به تبعیت از نام روستایی که در آن واقع شده به این نام مشهور است. البته اهالی روستا این منبر را با نام «حاج عبدالله» نیز یاد می‌کنند. علت این نامگذاری دقیقاً مشخص نیست. عده‌ای مرمت این منبر به دست شخصی به نام حاج عبدالله را عامل اصلی این نامگذاری می‌دانند و برخی دیگر نیز علت اصلی آن راساخت مسجدی توسط این شخص در روستای مشکول ذکر می‌کنند.

این منبر طی سال‌ها در اثر عوامل مختلفی آسیب‌دیده و حالت نخستین را از دست داده است. جابه‌جایی‌های مداوم و مکرر باعث سست شدن اتصالات و در نتیجه فاصله‌گرفتن قطعات از یکدیگر شده است. از دیگر سو، عتیقه‌بازان در چندین نوبت اقدام به سرقت، جداکردن و شکستن قطعاتی از منبر مانند پله‌ها و تاج‌های آن کرده‌اند. برخی از آسیب‌های انسانی نیز ناآگاهانه و غیرعمدی صورت پذیرفته است. در پی افزایش سرقت قطعاتی از منبر، اهالی روستای مشکول، از بیم سرقت کل منبر، پایه‌های آن را در کف خاکی مسجد دفن کرده‌اند. همین کار به علت وجود رطوبت در خاک موجب پوسیدگی بخش‌های زیرین منبر شده است (تصویر ۱۰). به‌گفته‌ی ساکنان روستا، در فاصله سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۰ نیز افرادی با رنگ شیمیایی سیاه اقدام به رنگ‌آمیزی منبر کردند که سبب خدشه‌دار شدن دید منظری منبر و تغییر رنگ و نقوش طبیعی چوب شده است.

از سویی، طی نوسازی مسجد از سال ۱۳۶۲ تا ۱۳۷۷، منبر بدون هیچ حفاظتی در معرض عوامل جوی و تهدیدهای ناشی از ساختمان‌سازی قرار گرفت، به طوری که آثار رنگ قرمز ضدزنگ هم‌اکنون نیز در بخش‌هایی از منبر وجود

۱. چوب تبریزی و چوب گردو به علت اختلاف وزن مخصوص و چگالی نمی‌توانند اتصال مناسب و پایداری با هم داشته باشند.

۲. منبر مشکول میان اهالی روستا احترام و جایگاهی خاص دارد. طی بازدیدهای دوره‌ای نگارندگان از این منبر، انواع پارچه، روسری، نخ و ماکت گهواره (بشیک) به قسمت‌های مختلف منبر بسته شده بود.

طول‌ترین قطعه مربوط به چارچوب منبر با طول ۲۲۶ سانتی‌متر و کوتاه‌ترین قطعه نیز از تزیینات منبت‌کاری شده با طول ۶ سانتی‌متر است.

تزیینات

تزیینات منبر مشکول به اشکال مختلفی از جمله کنده‌کاری، مشبک^۲ (شباک‌کاری)، گره‌چینی، کنده‌کاری و تلفیقی از آن‌هاست. کنده‌کاری مهم‌ترین شیوه‌تزیین منبر است و، گذشته از نقوش، کتیبه‌ها نیز با این روش کار شده است. در تمام بخش‌های منبر کنده‌کاری وجود دارد و تزیینات گره‌چینی و مشبک همراه با کنده‌کاری به کار رفته است. (تصویر ۳) کنده‌کاری از مهم‌ترین هنرهای روی چوب است و از جمله هنرهای سنتی ایران باستان به‌ویژه از زمان ورود اسلام به ایران است (وولف، ۱۳۷۲: ۸۴). نقوش ایجاد شده با این روش در دو گروه کلی هندسی و گیاهی تقسیم می‌شود. شکل‌های هندسی متعددی مانند هشت‌ضلعی، چهارضلعی، ستاره‌های هشت‌پر، مستطیل و مربع به کرات در قسمت‌های مختلف منبر نقش شده و عموماً با نقوش گیاهی (نیلوفری)، نیز ترکیب شده است (تصاویر ۴ و ۵ و ۶).

نقوش اسلیمی ساده، خرطومی، دهان‌اژدری و پیچک به همراه گل‌های هشت‌پر بیشتر در چارچوب و طرفین منبر کنده‌کاری شده است. با استناد به برخی از تزیینات منبر ندوشن از جمله خطوط کوفی، تزیینات اسلیمی کنده‌کاری و تاریخ ساخت نزدیک (دوره سلجوقی) می‌توان نتیجه گرفت که این منبر با منبر مشکول هم‌خوانی نزدیک دارد (تصویر ۷). از زیباترین نقوش منبر مشکول نقش ستاره‌های هشت‌پر و نقش شبیه به تیروکمان است که روی برخی از قطعات گره‌چینی دیده می‌شود (تصویر ۸).

کتیبه‌ها

کتیبه‌های متعددی در قسمت سردر ورودی و طرفین منبر مشکول وجود دارد. این کتیبه‌ها گذشته از اینکه اطلاعاتی ارزشمند از سازندگان، تاریخ ساخت، آیات قرآنی و نوشته‌های رایج روی آثار مذهبی دوره سلجوقی در اختیار می‌گذارند به‌منزله عنصر تزیینی قوی و در عین حال بسیار زیبا و تحسین برانگیز مطرح‌اند. این موضوع در اکثر ادوار اسلامی صادق است، به‌طوری‌که در اوایل دوره صفوی نیز تمام آثار منبت‌کاری کتیبه‌های مذهبی دارند (کیانمهر و دیگران، ۱۳۸۳: ۸۵).

کتیبه‌ها به‌صورت کنده‌کاری روی چارچوب منبر ایجاد شده‌اند و همه، جز یک نمونه فارسی، به زبان عربی‌اند (تصویر ۹ و ۱۰). از ویژگی‌های برجسته تزیینات کتیبه‌ای منبر مشکول هم‌سازی و تناسب حروف و نوشته‌ها در قاب‌های جانبی واقع در پایه‌ها و چارچوب منبر است. خوشنویس در طراحی حروف آگاهانه ارتفاع برخی از حروف، همچون «الف»، را از حد معمول بلندتر انتخاب کرده

۱. در گفت‌وگوی نگارندگان با استاد منبرساز حاج جمال‌ممنونی معلوم شد که ایشان در سال ۱۳۶۸ طی عملیات مرمت و کلاف‌بندی منبر مشکول شش قطعه از قطعات منبت‌کاری را برای بررسی با خود برده‌اند.
۲. شباک‌کاری یا (مشربیه) اتصال فاق و زبانه در چندضلعی‌ها و ستاره‌ها به‌گونه کنده‌کاری و نیز الگوبری از این کارها روی چوب‌های سنگین است.

تصویر ۸- نقوش به‌کاررفته در منبر مشکول مأخذ: همان

است و در برخی از کتیبه‌های منبر تزیین حروف چشمه‌دار نیز دیده می‌شود. از انواع دیگر این تزیین گره‌هایی است که با حروفی همچون «الف»، «ی»، «لا»، «م» و «ر» ایجاد شده است. در این کتیبه‌ها، گل‌های پیچ‌درپیچ و اسلیمی در کنار خطوط کوفی شکل‌هایی زیبا ایجاد کرده است و انتهای حروف نیز به اسلیمی‌های پیچیده ختم می‌شود.

در مجموع، یازده عنوان متن و جمله مجزا در سیزده کادر کنده‌کاری شده است. بخش‌هایی از کتیبه‌های نیمه‌تحتانی منبر در اثر عوامل انسانی و محیطی، از جمله قرار گرفتن پایه‌ها در خاک، آسیب دیده و مخدوش شده است. به‌طوری‌که امکان قرائت این قسمت‌ها مقدور نیست. گذشته از این، بخشی از کتیبه سمت راست ورودی و یکی از کتیبه‌های سمت چپ ورودی منبر با ابزاری برنده و تیز تراشیده شده و رنگ آمیزی دوره‌های اخیر نیز باعث ایجاد لایه‌ای پوششی روی این قسمت از کتیبه‌ها شده و همین مسئله خواندن کتیبه‌ها را بدون زدودن این لایه دشوار ساخته است.

کتیبه‌های منبر را براساس محل قرارگیری می‌توان به سه بخش دسته‌بندی کرد. پنج کتیبه قسمت سردر ورودی در چهارکادر با خط کوفی ساده (محرر) کنده‌کاری شده است. در پیشانی سردر به‌طور افقی عبارت «لا اله الا الله محمد رسول الله» نقش بسته و دومین کتیبه عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» است که در قسمت فوقانی ورودی و به‌صورت افقی نگاشته شده و سه کتیبه دیگر به‌صورت عمودی از پایین به بالا روی چارچوب منبر کنده‌کاری شده است. بخش‌های تحتانی کتیبه سمت راست ورودی به‌سبب آسیب‌دیدگی ناخواناست و قسمتی از متن این کتیبه قابل خواندن است: «...الملك داريه ابرهيم دام الدوله بتاريخ سنه احدى و اربعون خمس مائه برکه لصاحبه». با استناد

تصویر ۹- نمای نزدیک از کتیبه متن فارسی در چارچوب سردر منبرمشکول مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۰- بخشی از کتیبه خط کوفی تزئینی با متن «بسم الله الرحمن الرحيم» در سمت راست منبر مأخذ: همان

نوشته شده و به نام سازنده منبر اشاره دارد. در این کتیبه، عبارت «هذا عمل خلیل بن ابرهیم الهنان المقیم لاهدای؟ برکه لصاحبه» کنده کاری شده است. کلمه «لاهدای» را به صورت «ال هراتی» هم می توان خواند. چهارمین کتیبه سمت راست منبر روی پایه میانی از پایین به بالا با خط کوفی ساده نوشته شده ولی به سبب تخریب عمدی و تراشیدن این کتیبه، همچنین رنگ آمیزی منبر، ناخواناست. از این کتیبه تنها حروفی مانند «ا»، «س» و «م» قابل تشخیص است.

سومین بخش از کتیبه های منبر در سمت چپ آن و روی چارچوب کنده کاری شده است. کتیبه های این قسمت سه تاست که در پنج کادر قرار گرفته است (تصویر ۱۲). اولین کتیبه روی پایه ورودی ادامه آیه ۲۵۵ سوره بقره است که از بالا به پایین و با خط کوفی ساده نوشته است: «لَا يَأْتِيهِمْ يَوْمَئِذٍ مَأْوَىٰ وَمَا كُنْتُمْ لَهُمْ خَالِفِينَ» منبر نیامده است و کلمات پایانی آن به علی که بر ما مشخص نیست در کتیبه آورده نشده است.

کتیبه بعدی سوره توحید است که در دو قاب با خط کوفی ساده در بخش میانی منبر نقش بسته است. سوره توحید بدون «بسم الله الرحمن الرحيم» شروع شده و به صورت مورب از بالا به پایین آیه های «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ (۲) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (۳) وَلَمْ يَكُنْ لِهٖ قَبْدَةٌ شَيْءٌ» سوره (لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) در کادر دیگری متصل به پایه منبر از بالا به پایین کنده کاری شده است.

سومین کتیبه این بخش در دو کادر ایجاد شده و ابتدای کتیبه به علت خرابی بخش تحتانی منبر از بین رفته است. قسمت اول این کتیبه روی پایه میانی منبر از پایین به بالا با خط کوفی ساده و با عبارت «... لکاتبه و لقاریه و لمن یکن» آمده است و بقیه آن در قاب دیگری به صورت مورب از بالا به پایین به صورت «فیه و لمن قال آمین رب العالمین فمن» نوشته شده است. کتیبه فوق اشاره به بحث تاریخی در رابطه با سوره حمد دارد. طبق روایات تاریخی، برخی از علمای اهل تسنن اعتقاد دارند که واجب است بعد از خواندن سوره حمد عبارت «آمین رب العالمین» گفته شود (استادی، ۱۳۸۵: ۱۳۲).

به این کتیبه، سال ۵۴۱ق تاریخ ساخت منبر مشکول است (تصویر ۱۱). شباهت در شیوه اجرای خطوط کوفی و تاریخ ساخت نزدیک روی سرلوحه منبر ندوشن^۱ (تصویر ۷) و تزئینات مشترک هر دو منبر از دلایل مستند برای تأیید صحت تاریخی منبر مشکول است.

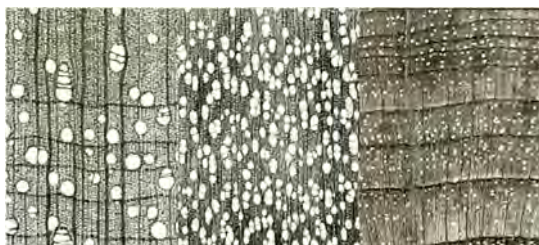
دو کتیبه سمت چپ ورودی یک متن به زبان فارسی و نام کاتب کتیبه ها به زبان عربی است. بخش های ابتدایی شعر به دلایل پیش گفته ناخوانا بوده و از بین رفته است ولی قسمت های باقی مانده بدین صورت است: «... سلم یاد کردم روزگار اگر من نمانم بسی روزگار من بمیرم او بماند یادگار» و در ادامه، کتیبه دوم حک شده است: «کتبت کتابی هذا ابرهیم ابا (لفرج؟)» این کتیبه در تصویر ۱۲ در سمت چپ نمایان است.

دومین بخش از کتیبه های منبر در سمت راست آن و روی چارچوب این قسمت قرار گرفته است. در این بخش، تعداد چهار کتیبه در چهار کادر با خط کوفی مشجر و ساده کنده کاری شده است (تصویر ۲). کتیبه واقع بر پایه ورودی منبر بخشی از آیه الکرسی است: «اللّٰهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ» این کتیبه از پایین به بالا با خط کوفی ساده نوشته شده و به سبب پوسیدگی قسمت تحتانی منبر اولین کلمه آیه شریفه از بین رفته است. دومین کتیبه این بخش به صورت مورب از پایین به بالا در قسمت میانی منبر با خط کوفی مشجر کنده کاری شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم المُلْكَلَّةُ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ». تزئینات اسلیمی به سبب لایه حفاظتی و استفاده از روغن گردو برای رنگ کاری تاحدی ناواضح است (تصویر ۱۰).

این کتیبه بخشی از آیه ۱۶ سوره غافر است. نکته جالب توجه در این کتیبه نبود کلمه «الیوم» بعد از «الملک» است. این آیه به فروانروی و مالکیت خداوند بر روز قیامت اشاره دارد. به نظر می رسد کاتب کلمه «الیوم» را به طور عمدی حذف کرده است تا فراتر از روز قیامت، فروانروی نامحدود خداوند را نشان دهد.

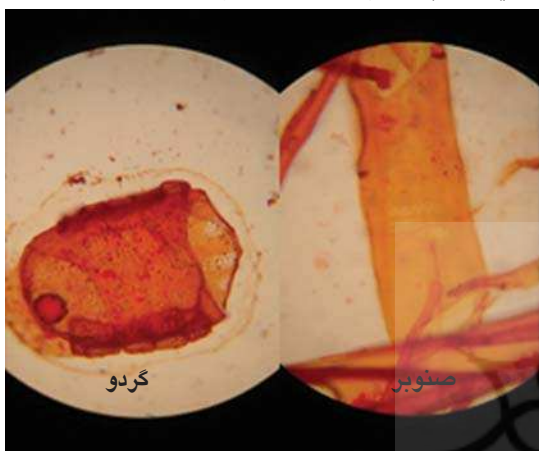
کتیبه بعدی نیز به صورت مورب از پایین به بالا و در کادری پایین تر از کتیبه قبلی با خط کوفی ساده ایرانی

۱. این سرلوحه با طرح محراب تزئین شده و نقوشی اسلیمی در اطراف آن به صورت منبت کاری انجام شده است. در لچکی های دو سوی محراب، عبارت «لا اله الا الله» و «محمد رسول الله» به خط کوفی حک شده است.

راش صنوبر گردو

تصویر ۱۳- تصاویر میکروسکوپی از مقاطع عرضی نمونه‌های مورد آزمایش از منبر مشکول مأخذ: نگارندگان.

گردو صنوبر

تصویر ۱۴- آوندهای نمونه چوب‌های مورد آزمایش از منبر مشکول مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۱- نمای نزدیک قسمتی از کتیبه و تاریخ ساخت منبر مشکول به سال ۵۴۱ قمری بر می‌گردد. مأخذ: همان

تصویر ۱۲- نمای نزدیک قسمتی از کتیبه و تاریخ ساخت منبر مشکول به سال ۵۴۱ قمری بر می‌گردد. مأخذ: همان

از چوب ماسیو، براساس طرح قبلی و طبق یک نقشه و با استفاده از ابزارهای درودگری سنتی ایران نظیراره، تیشه، اسکنه، انواع رنده (بلند، پرداخت، بغل دوراها)، گونیا، تخم‌ماق، درفش و سوهان به طرز ماهرانه‌ای شکل داده شده است. از این وسایل برای برش‌دادن، رنده‌کردن و ساختن اتصالات استفاده کرده‌اند. تکنیک‌های استفاده‌شده در ساخت منبر گره‌چینی، کنده‌کاری و مشبک بوده است. برای اجرای گره‌چینی ابتدا گره مدنظر را براساس اندازه کار طراحی کرده و با استفاده از قالب‌های آماده با اَره پشت‌بنددار، زاویه‌های اتصالات را روی چوب راش، برش داده و سپس دو سر هر یک از آلت‌ها، فاق و زبانه شده‌اند. اندازه فاق و زبانه‌ها نسبت به ظرافت، زیبایی کار و استحکام بین یکدیگر متفاوت است. لقطه‌های چندضلعی منبت‌کاری‌شده منبر از چوب گردوی مرغوب ساخته شده تا عملیات کنده‌کاری با راحتی و زیبایی بیشتری صورت بگیرد. گره‌های توپر (لقطه‌های منبت‌کاری) در ابعادی مختلف‌اند و کوچک‌ترین گره به ابعاد ۶ در ۶ سانتی‌متر و بزرگترین گره ۲۳ در ۲۳ سانتی‌متر است. طول کوچکترین آلت‌ها نیز ۱۰ سانتی‌متر و بزرگترین شان ۲۷ سانتی‌متر است. ظرافت ترکیب گره‌ها با آلت‌ها نظام شبکه‌ای فوق‌العاده استوار و یکپارچه‌ای را تشکیل داده‌اند که ارزش هنری مضاعفی بدان‌ها بخشیده است، به‌گونه‌ای که در آن نقوش هندسی به واحدهای مشخص تقسیم شده و با

شیوه ساخت

صنعتگران برای ساخت منبر مشکول از چوب‌هایی استفاده کرده‌اند که از لحاظ بافت منسجم بوده و از مقاومت بالایی برخوردار است. چوب‌های به‌کاررفته در منبر طبق مطالعات و تشخیص میکروسکوپی از گونه‌های گردو و راش و صنوبر است. این چوب‌ها با برش‌های شعاعی از گره‌بینه تهیه شده است. انتخاب برش شعاعی به لحاظ مقاومت و استحکام این‌گونه قطعات در مقابل نیروهای افقی و عمودی وارده، پیچش، خمش، تاب خوردن، واکشیدگی و همکشیدگی است (بادیک و جین، ۱۳۸۶: ۴۳۴).

این انتخاب آگاهانه و از روی شناخت بوده و دانش و علم چوب‌شناسی هنرمندان سازنده منبر را نشان می‌دهد. برای ساخت منبر مشکول ابتدا چارچوب و ستون‌ها و پایه‌های منبر با استفاده از چوب گردو ساخته شده و با روش فاق و زبانه به همدیگر چفت و بست شده‌اند. در مرحله بعد، قطعات مختلف منبر مانند قیده‌ها، لقطه‌ها از چوب گردو و آلت‌ها نیز از چوب راش ساخته شده و با همان روش فاق و زبانه به چارچوب متصل شده است. تمام قطعات منبر

۱. چوب‌ها را می‌توان از سه مقطع برش داد: الف. عرضی؛ ب. مماسی؛ ج. شعاعی. در برش شعاعی برش یا امتداد برش از مغز چوب عبور می‌کند (حجازی، ۱۳۵۰: ۳۵).

تصویر ۱۶- نمایی نزدیک از تزئینات مشبک و مرمت ناشیانه با چوب صنوبر در سمت چپ منبر مشکول، ماخذ: همان

تصویر ۱۵- نمای کلی از منبر مشکول به همراه بخش های آسیب دیده تحتانی و اقدامات مرمتی متاخر، کلاف بندی، ماخذ: همان

جداسازی الیاف (دفیبره) با مخلوطکن انجام شد. در این مرحله، محلول به دست آمده در حدود ۵۰ درصد با آب مقطر رقیق سازی شد (نک. حسینی، ۱۳۷۹: ۲۸۸). پس از این عمل، مقدار ۰/۵ میلی لیتر از هر محلول رنگ آمیزی (قرمز) شد و از آن ها تصویر میکروسکوپی تهیه شد (تصویر ۱۳ و ۱۴). سپس، نمونه ها از نظر نوع آوندها بررسی شدند. نتیجه شش نمونه آزمایش شده بدین شرح است:

نمونه ۱ (نمونه برداشته شده از سمت چپ منبر تزئینات مشبک، قسمت مرمت شده): اشعه های چوبی نمونه به صورت تک سلولی بلندی آن ها از پنج تا بیست سلول متغیر و بسیار ظریف اند. عناصر آوندی درجه منفرد دارند و منافذ بین آوندی فراوان و درشت به نظر می رسد.

نمونه های ۲، ۴ و ۵ (نمونه های برداشته شده از پایه میانی سمت راست، پایه ورودی و قطعه مثبت کاری شده): در این نمونه ها، چوب همگن و پراکنده آوند است و حفرات آوندی منفرد و تعداد اشعه چوبی کم است. از سلول های با مقطع دایره شکل تشکیل یافته اند و پارانشیم های دور آوندی و پراکنده در این چوب ها دیده می شود (نک. پارسا پزوه و گرویر، ۱۳۷۲: ۹۲). عناصر آوندی کوتاه و مواج اند. منافذ بین دیواره آوندی بزرگ با روزنه عدسی شکل است.

نمونه های ۳ و ۶ (نمونه های برداشته شده از قطعات گره): در این نمونه ها، چوب همگن و پراکنده آوند است. حفرات آوندی منفرد یا به تعداد دو تا چهار به هم چسبیده اند. اشعه چوبی همگن و پهنای آن ها متفاوت است. بافت فیبری فراوان و متراکم است. اشعه چوبی تک سلولی یا چند سلولی است. پهنای آن ها گاه به ۲۵ سلول می رسد. آوندها درجه منفرد یا نردبانی شکل دارند. بافت فیبری از فیبر لیبری تشکیل شده است و به ندرت فیبر تراکنید هم مشاهده می شود. سلول های پارانشیمی کوتاه و دارای منافذ ظریف است.

بر اساس مطالعات میکروسکوپی، چوب های به کار رفته در ساخت منبر مشکول سه گونه بوده است: ۱. صنوبر ۲ (نمونه ۱): ۲. گردو ۳ (نمونه های ۲ و ۴): ۵. راش ۴ (نمونه های ۳ و ۶).

توالی منظم شان اشکال یک دستی مانند مربع، لوزی، مثلث و هشت ضلعی ایجاد کرده اند (تصویر ۳). لقطها به سبب نوع اتصال نرینه و مادینه با آلتها برجسته تر از زمینه دیده میشوند و قطعات طوری به هم پیوسته و مکمل یکدیگرند که جدا کردنشان از بدنه منبر به صورت سالم تقریباً ناممکن است.

مطالعات میکروسکوپی چوب منبر

هنگام مطالعه منبر تشخیص نوع چوب با توجه به مشاهدات ظاهری ولایه حفاظتی روی چوبها با چشم امکان پذیر نشد. لذا، برای اطمینان، از چند قسمت داخلی منبر در مقیاس بسیار کوچک نمونه برداری کردیم. نمونه های انتخابی حداکثر به طول یک سانتی متر بود و پس از کدگذاری به آزمایشگاه آناتومی چوب دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج منتقل شد.

به منظور تشخیص بهتر مشخصات چوبها مانند درجه آوندی و نوع فیبرها (لیبری فورم، ساده و تقسیم شده) و همچنین آرایش پونکت و سیوان های دیواره آوندیکه از مشخصه های مهم شناسایی پهن برگان محسوب می شوند (وایت، ۱۳۸۹: ۱۴۱) نمونه های تهیه شده در جهت طولی تراش داده شدند و مطابق با روش فرانکلین در مخلوط اسید استیک و آب اکسیژنه به نسبت یک به یک به مدت ۴۸ ساعت و در دمای ۶۰ درجه سانتی گراد در داخل لوله آزمایش قرار گرفتند. پس از اینکه رنگ نمونه ها به سفید روشن تغییر کرد،

۱. روش فرانکلین برگرفته از نام محقق در علم چوب شناسی است (G.L. Franklin) که در سال ۱۹۶۱ برای تشخیص و شناسایی میکروسکوپییک مطرح شد.

2. Populus Nigra Var. Pymidalis.

3. Juglans Regia L.

4. Fagus Orientalis Lipsky

سابقه مرمت منبر

از باز شدن اتصالات از بست‌های فلزی و میخ آهنی استفاده کرده‌اند. تاریخ مرمت تزیینات قطعات مشبک و چفت و بست فلزی به درستی مشخص نیست. با این حال، با توجه به نوع میخ‌های به‌کاررفته می‌توان گفت این کارپیش از دوره پهلوی صورت گرفته است. از دیگر اقدامات مرمتی و حفاظتی رنگ‌آمیزی منبر با رنگ سیاه شیمیایی است که به‌گفته اهالی روستا در اوایل انقلاب توسط شخص ناشناسی صورت گرفته است. در سال ۱۳۶۸، استاد جمال ممنونی، منبرساز خلخالی، به‌همراه پسرش، پرویز، با استفاده از چوب راش اقدام به کلاف‌بندی ستون‌ها و پایه‌های منبر می‌کند. (تصویر ۱۵) این بخش مرمتی رنگ‌آمیزی نشده و از دیگر قسمت‌های منبر به‌وضوح قابل تفکیک است (تصویر ۱۶). چند سال بعد از این عمل مرمتی، منبر با روغن‌های وارنیشی جلا داده شده است.

منبر مشکول در طول عمر نه‌صدساله خود چندین بار مرمت و استحکام بخشی شده است. به‌نظر می‌رسد این منبر هر ساله با روغن گردو روغن‌کاری می‌شده و این سنت تا امروز نیز تداوم یافته است، به‌طوری‌که ضخامت روغن گردو روی چوب تا هشت میلی‌متر نیز رسیده است. گذشته از این، در اثر مرور زمان بخشی از تزیینات مشبک و منبت سمت چپ منبر آسیب دیده و از بین رفته و بخشی نیز دوباره بازسازی شده است. مرمتگر با چوب صنوبر به بازسازی تزیینات مشبک پرداخته است، اما نتوانسته است تزیینات منبت را روی قطعات ترمیمی اجرا کند (تصویر ۱۵). دیگر اقدام استحکام‌بخشی روی منبر استفاده از بست‌های فلزی و میخ آهنی است. اگرچه با توجه به استفاده از اتصال فاق و زبانه در ساخت منبر به بست و میخ فلزی‌نیازی نبوده است، در دوره‌های بعد برای جلوگیری

نتیجه

پیشینه تاریخی منابر اسلامی موجود نشان می‌دهد منبر مشکول به‌لحاظ قدمت نسبتاً زیاد و ارزش هنری و فنی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در این اثر، طرح‌ها و نقوش متنوع، گره‌چینی دقیق و کتیبه‌های کنده‌کاری شده به‌خط کوفی به‌کار رفته است که اطلاعات ارزشمندی از هنرهای چوبی و باورهای مذهبی دوران خود در اختیار می‌گذارد. اصل تقارن بارزترین ویژگی هندسی منبر مشکول است که به‌نحو مطلوب رعایت شده است. صنعت‌گر و سازنده منبر، با آگاهی از علم و خواص چوب‌ها، قطعات متعدد را به‌صورت گره‌چینی و کنده‌کاری به هم متصل ساخته است و به این شیوه، افزون‌بر ایجاد زیبایی، از نفوذ و انتقال رطوبت و گرما میان قطعات جلوگیری شده است. این کار به‌طرز مؤثری دوام و پایداری منبر را در مقابل عوامل مخرب محیطی موجب شده است. در یکی از کتیبه‌های منبر که بخشی از آن بین رفته نام حامی و سفارش‌دهنده منبر آمده است: «ابراهیم شاه دو جهان». با استناد به این کتیبه می‌توان گفت شخص ابراهیم با لقب «شاه دو جهان» به‌احتمال زیاد بر منطقه وسیعی حکم‌فرمایی می‌کرده و محل حکومت او نیز شهری معروف بوده است. شاید این کتیبه به بازسازی و تکمیل بخشی از تاریخ سلجوقیان در منطقه کمک شایانی کند. این منبر به احتمال بسیار برای اهدا به مسجدی معروف ساخته شده و از مسیر جاده ارتباطی ابریشم به بخش فیروزآباد منتقل شده و بنا به‌عللی نامعلوم به‌صورت اتفاقی در مسجد روستای مشکول ماندگار شده است. مجموع این عوامل منبر مشکول را در رده شاهکارهای هنرهای چوبی جهان اسلام قرار می‌دهد. از این رو، شایسته است این اثر ارزشمند برای مرمت، معرفی و نگهداری مورد توجه قرار گیرد و همچنین با الگوبرداری مناسب از آن، برای ارتقا و ترویج هنرهای چوبی مفید واقع شود.

منابع و مأخذ

ابن رسته، احمد بن عمر. ۱۳۶۵. *الاعلاق النفیسه*. ترجمه حسین قره چانلو. تهران: امیرکبیر. استادی، رضا. ۱۳۸۵. *شیعه و پاسخ به چند پرسش*. تهران: مشعر. بادیک، ژ. و جین، ب. ۱۳۸۶. *مکانیک چوب و فرآورده‌های مرکب آن*. ترجمه قنبر ابراهیمی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

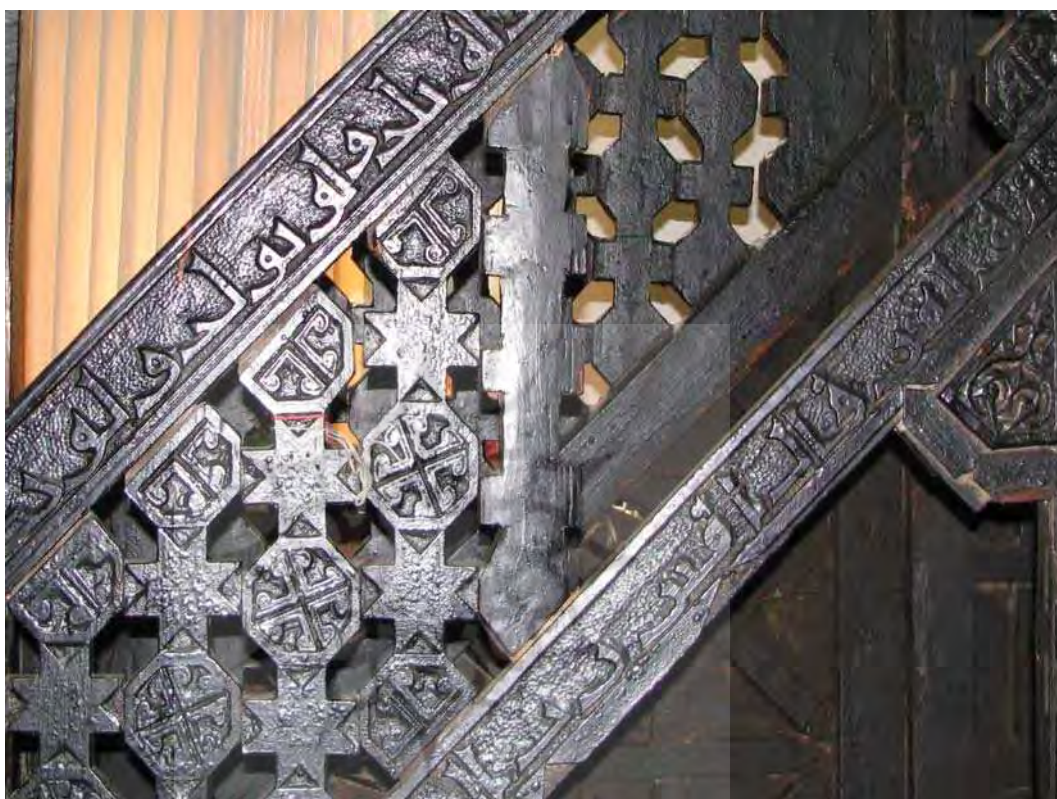
- بازورث، کلیفورد ادموند و دیگران. ۱۳۸۰. *سلجوقیان*. ترجمه یعقوب آژند. تهران: مولی.
- بیهقی، ابوبکر احمد بن حسین ۱۳۸۲، *دلایل النبوء*، ج ۲. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. تهران: علمی و فرهنگی.
- پارسا پژوه، داود، شواین گروبر ف. و لنز، اسکار. ۱۳۷۲. *اطلس چوب‌های شمال ایران*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حجازی، رضا. ۱۳۵۰. *چوب‌شناسی و صنایع چوب (ساختمان چوب)*، ج ۱. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حسن شراب، محمد. ۱۳۸۳. *المعالم الأثرية*. ترجمه حمیدرضا شیخی. تهران: مشعر.
- حسینی، س. ض. ۱۳۷۹. *مرفولوژی الیاف در چوب و خمیر کاغذ*. گرگان: انتشارات دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- خوانساری ابیانه، زین العابدین. ۱۳۷۸. *ابیانه و فرهنگ مردم آن*. تهران: گنجینه هنر.
- دهخدا، علی اکبر. ۱۳۴۱. *لغت نامه*، ج ۴۶. تهران: چاپ سیروس.
- ساریخانی، مجید. ۱۳۸۴. «آشنایی با فن ساخت منبر مسجد جامع سوریان»، *میراث جاویدان*، ۴۹: ۶۳-۶۰.
- فروزان فر، فرزاد. ۱۳۸۸. *گزارش‌های شهر سوخته ۳ (مطالعات انسان شناسی)*. تهران: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- کیان مهر، قباد و دیگران ۱۳۸۳. «ارزش‌های زیباشناسی منبت‌کاری ایران در دوران شاه‌طهماسب صفوی»، *هنرهای زیبا*، ۲۰: ۷۹-۸۸.
- گرگویی، حسن. ۱۳۸۳. «منبر قدیمی مسجد جامع ندوشن»، *فرهنگ یزد*، ۱۸ و ۱۹.
- ملازاده، کاظم و محمدی، مریم. ۱۳۷۹. *دایرةالمعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی*، ج ۳. تهران: حوزه هنری.
- مهرپویا، جمشید. ۱۳۷۶. *کاربرد چوب و تزیینات چوبی در معماری ایران*. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- نقیب، محمد مسعود. ۱۳۸۱. *خلخال و مشاهیر*. تبریز: مهدآزادی.
- نجفی، سید محمد باقر. ۱۳۸۶. *مدینه‌شناسی*. تهران: مشعر.
- وایت، ویلسون. ۱۳۸۹. *آنا تومی چوب (تنوع و تغییراتش)*. ترجمه و حیدر رضا صفدری. تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.
- ولف، هانس ای. ۱۳۷۲. *صنایع دستی کهن ایران*. ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- هیلن براند، رابرت. ۱۳۸۶. *معماری اسلامی*. ترجمه ایرج اعتصام. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- Riefstahl, Rudolf M. (1930). 'Selimiyeh in Konya', *The Art Bulletin*, 12, 4: 311-320.

The Research of the Features & Esthetic of Mshkol Pulpit, the Masterpieces of Wood working in Islamic World

Mostafa Maleky Gholandoz, M.S.C in Wood and Paper Science and Technology, Department of Wood and Paper Science and Technology, khalkhal Branch, Islamic Azad University, khalkhal, Iran.

Mir Rouhollah Mohammadi, M.A.in archaeology, General director of the Archaeological Museum of Ardebil, Iran.

Reseaved: 2012/5/31 Accept: 2012/11/1

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

Pulpit wooden of Islamic period in Iran shows the creativity, innovation and beauty of the art of working with wood. In the Islamic era skilled artists according to the different characteristics and properties of variety of wood, were trying to create different works by using wood in best way. Combined with creative visual skills such as balance, proportion, & symmetry, it was led to create some of the masterpieces of art that one of them is Mshkolpulpit, which is the most exquisite works of Islamic world. It was made of the best quality of wood & «tab and notch» connection without using glue or nails. In the main frame by means of fretwork & pierced work & in its bases by simple, ornamental & floriated Kufic calligraphy, it was carved the Quran verses and the information about the name of the creator, writer, patron, date and pieces of Persian poem. It is tried in this research which based on library sources & direct observation to express the values & features of this work. The result of this essay shows that this pulpit has esthetic & technical features which may be suitable for artists & scholars of wooden art in modern period.

Key words: Islamic art, Seljuk period, pulpit, Mshkol, Kufic inscription.